

Minu isiklik (metsa) vääriselupaik.

Proloog

Metsa vääriselupaik on haruldaste ja ohustatud liikide eluks sobivate kasvukohatingimustega ala metsas. Paljud liigid on harvaesinevad seepärast, et neile sobivate elupaikade hulk kahaneb.

Kas pole tänastes sotsiaalmajanduslikes oludes ka põlistalunik - tasakaalustatud talu pidaja haruldane ja ohustatud inimliik, sest majandusmaastiku monokultuurne olemus ei jäta talle kohta. Ainult eriti eriline äriidee võib aidata vee peal püsida, kuid kahjuks mahutab vastav nišš vaid mõnda ettevõtjat. Samas – neid on teistele komfordiks vaja.

Tagasi vääriselupaiga juurde tulles - on tarvis neidki liike, mis metsamaastikus (enam) ei valitse, on surutud tahaplaanile, pelgupaikadesse, pisinišše täitma: kui 200 aastat tagasi polnud hobusetalude talu, siis praegu on sellest loomast saanud pigem ilu- kui tarbeasi; kuna põlismetsad on meie maastikupildist peaaegu kadunud, on ka mõni viimase astme lagundajaliik saanud meile pigem ökoloogiliseks iluasjaks (liigikaitse eetika!) kui tarbeliigiks. Inimene veab puidu enne lagunema hakkamist metsast välja, milleks siis intensiivselt majandatavas metsas seda liiki (neid liike) – pole ju mida lagundada....

Lakkaks meie praegune puidunälg, kas tekiksid siis lagundamata metsaraisu väljad ja hiljem ehk koguni kivisüsi? Ilmselt mitte ja seda mitmel põhjusel. Küllap ka neid “ärasööjaid” meie tingimustes jaguks, olgu vähemharuldasi ja juurde siis ka päris haruldusi. Vääriselupaiku vajavad liigid pole muidugi kõik lagundajad, nad võivad olla liigid, kes väga halvasti levivad ja kasvuks vähemuutuvaid keskkonningimusi vajavad; kes on kohastunud kitsale ja praegustes kliima- jm. oludes vähelevinud niššidele (sageli jäänukid endistest kliimaperioodidest); kes on meile seniteadmata põhjustel väga hajusa levikupildiga.

Kui küsida, kas neid vääriselupaiku ikka vaja on, võiks ju ka küsida, kas inimindiviidil on tähtsust, kui oluline on nišitalunik, väikeettevõtja või eestlane üldse sotsiaalsel ja majanduslikul maailma-maastikul? Kust algab või kus lõpeb mitmekesisus ja algab globaliseerumine? Kas on midagi globaliseerida, kui pole mitmekesisust? Kui minu talu on mulle väärtuslik paik, minu “vääriselupaik”, las olla siis ka sel putukal, seenel, samblikul või samblal oma “talud”, oma vääriselupaik, kus põlvest põlve kesta.

Mõisted

Metsa vääriselupaik on üks paremini visualiseeritud ja tutvustatud looduskaitsemõisteist (isiklikul hinnangul). Mistõttu tooksin siinkohal ära vaid need märksõnad, millela kuidagi läbi ei saa ja viited allikaile, mis erinevaid aspekte tutvustavad (vaata kasutatud ja soovitatav kirjandus).

Mõiste “vääriselupaik” on edasiarendus tõlkelisest võtmebiotoobist, seejuures on teatud määral muutunud ka tema sisu. Pikemalt saab mõistete kujunemisest ja kogu protsessist lugeda Külvik ja Palo 1999, Andersson jt. 2003. Metoodilisest poolest huvitujatele peaks olema Keskkonnaministeeriumist kättesaadav inventeerimise metoodika Andersson jt. 2000, hästi illustreeritud aga vähemdetalsed on Palo ja Külvik 1999 ning Reinaas (aasta märkimata). Põhjalikuma statistika leiab Aastaraamatu “Mets 2001” vahearuandest ning kokkuvõtvast trükisest Andersson jt. 2003. Viimases on esitatud enam-vähem kõik, mis vääriselupaikadest seni teada on, k.a. nende levikupilt Regio maanteedekaardi alusel. Lisaks on avaldatud arvukalt artikleid ajalehtedes-ajakirjades ning internetis.

Niisiis – metsa vääriselupaik on ala metsas, kus esinevad haruldastele ja ohustatud liikidele sobivad keskkonnatingimused. Erandjuhtudel võib olla tegu ka mitte-metsamaaga, nagu väikesed sood, liigirikkad metsalagendikud koos tervikliku metsaservaga, allikad, suured rändrahnud, kivi külvid, paljandid jmt. Kõik nad kuuluvad lahutamatu metsakeskkonda, neid paiku asustavad liigid vajavad metsa oma teise elupaigana või saavad antud keskkonnas kasvada tänu metsa tekitatud varjulisele ja niiskele mikrokliimale. Tavalisem on, et metsa vääriselupaigas leiduvad liigid vajavad metsa enese arengust tekkivaid tingimusi: kuivav ja kõdunev jäme e. suurelõimõõduline puit, pikaajalised stabiilsed mikrokliimatingimused, pidev vajaliku substraadi olemasolu ehk järjepidevus jne.

Vääriselupaikade määramiseks räägitakse tunnus- e. indikaatorliikidest ja võtmetunnustest, mis jagunevad bioloogilisteks ja maastikulisteks.

Tunnus- ehk indikaatorliigid on tavalisemad kui need elupaigaspetsialistid, keda vääriselupaiku piiritledes ja kaitstes tegelikult silmas peetakse, kuid nad kasutavad lähedasi keskkonnatingimusi ja on kergemini märgatavad või määratavad. Nende esinemine koos elupaiga struktuurirohkust või erilisust näitavate võtmetunnustega lubab oletada paiga sobimist ka eriti haruldaste liikide elukeskkonnaks.

Võtmetunnused on puistu või maastiku “ehituslikud” elemendid, mis on ökoloogiliselt asendamatuks elukeskkonnaks ning mille arvukus on vähene või hajus inimtekkelistel või ka looduslikel põhjustel.

Käesoleva kirjatüki maht ei võimalda põhjalikult tutvustada haruldasi elupaigapetsialiste ega indikaatorliike, huviline leiab nimestikud nii vääriselupaikade määramise metoodikast kui kokkuvõtvast teosest Andersson jt. 2003, mõningaid neist on näha ka avaldatud kirjutiste illustatsioonidel ning kasutada saab Eestis või mujal ilmunud määrajaid. Kardetavasti ei tegele süstemaatilise liikide tundmaõppimisega kuigi paljud inimesed ja seetõttu on võtmetunnuste tasand ehk enam arusaadav ja looduses vähegi liikunud inimesele kergemini hoomatav.

Bioloogilised võtmetunnused on metsa arengu käigus tekkinud elemendid. Kujutades ette 100

aastat mittemajandatatud metsa, saamegi kätte kõik tunnused: eakad puud, kuivavad ja kuivanud puud ning oksad, mahalangenud jäme puit mitmesugustes kõdunemisastmetes, segametsale sobivais kasvukohatingimustes on oluline ka puurinde mitmeliigilisus ja –rindelisus, samuti kasvukohaomane põõsarinde koosseis ja puistu häilulisus. Bioloogiliste ja maastikuliste võtmetunnuste vahele jäävad need protsessid, mis kujundavad metsade mitmekesisust laiemalt – üleujutused, soostumine, põlengud, tormimurd ja tuuleheide, putukkahjustused jmt. Maastikulised erilistele keskkonnatingimustele viitavad tunnused on näiteks metsas voolavate veekogude kaldad, reljeefi iseärasused või selle regulaarne vaheldusrikkus endistel rannavalli- või luitemaastikel, astangud ja paljandid metsas, muud geoloogilised objektid rändrahnude, kivikülvide, aluspõhjaljandite jne näol, väga haruldasterohke võib olla allikate ümbruse või allikaliste alade ning metsasoode elustik.

Eraldi äramärkimist vääriv on metsa järjepidevuse mõiste – järjepidevus eeldab, et antud alal on sadu aastaid kestnud pidev, katkematult arenenud puiskooslus. Suurtes metsamassiivides on järjepidevust lihtne tõlgendada – isegi kui kohati toimusid väikesepinnalised raied või looduslike häiringutena tuntud põlengud ja tormimurrud, löi see nii erilisemaid kasvukoha- ja elupaigatingimusi, kuid jättis alles ka paiku eriti elupaigatruudele ja püsivate tingimustega kohastunud liikidele. Neist nn refuugiumeist võisid need hiljem jälle levimist alustada. Harvem mõeldakse sellele, et järjepidevalt arenenud puukooslusega paiku kohtab ka meie traditsioonilisel talumaastikul. Kõige paremaks näiteks on siin puisniidud ja puiskarjamaad, kitsalt kohastunud elustikku leidub sarapikes ja igivanadel alleedel-põlispuudel. Põliste puistute kaudu seotud võrgustiku osadeks on ka jõgede kaldapuud või puis-lamminiidud, kiviaiad, kadastikega loopealsed, iidsed kivikangrud, kalmed, ehitised, kus eakad puud-põõsad valitsenud ajast-aega. Vähemväärtuslikud pole vanad looduslähedase ilmega metsapargid ega ka traditsioonilised kaitsemetsad veekogude ja asulate-talude ümber. Tänapäeval võivad intensiivselt majandatud metsad olla elustikult vaesunud ning kunagise liigirikkuse jäänuseid leidubki vaid metsade piirimail kasvavais pärandkooslustes.

Täiesti subjektiivselt võttes võib vääriselupaigaks olla iga koht, kus inimene tunnetab looduse pidevust ja võimsust, justkui ülemvalitsust selles kohas. Iseasi, et iga inimene vist ei oska seda tunda, seda tunnet endale ligi lasta. On see ürgaegadest päritud hirm stiihiate ees ja/või tsivilisatsioonile omane püüd kõik korrastada, allutada, harida?

Tahan oma isiklikku vääriselupaika!

Valdav osa meist, inimestest soovib endale kodu. Kes lepib korterelamuga, kes ei millegi vähemaga kui eramuga merekaldal, kellel koduks vanaisalt päritud sammalduva katusega talumaja kuskil Tallinna poolt võttes pärapõrgus.

Kas me tahame, et kuskil meie valdustes oleks haruldaste liikide kodu; kas tahame seda aastasadu koduks olnud kohta säilitada? Kas me tahame oma metsa vääriselupaika?

Päris paljude vastus oleks kindel “ei”. Püüan uurida mõnda sagedasemat vastuväidet.

“Mingit risuhunnikut tahate siin pidada! Vaat kus saksa ja eesti ajal olid metsad, isegi haokesed korjati ära, midagi ei vedelenud metsa all niimoodi... Isegi seenele ei saa minna, kuku ninali! Nii pole lihtsalt ilus.”

Tihedamalt asustatud alade metsa “korralliku” väljanägemise tingis toorainepuudus. Korjab ju kokkuhoidlik ja/või vaene inimene pliidipuuks praegugi oma aia kuivanud ja tükeldatud õunapuoksakesed. Hõredama asustusega ja suuremate talumetsade omanikud tegelesid majandamisviisiga, mida tänapäeval nimetame püsimetsaks – võeti sealt, kust see metsa terviklikkust ja taastumisvõimet ei kahjustanud ja ainult niipalju kui talu tarbeks vaja. Selline mets oli vähemalt raskesti ligipääsetavatel aladel üsna looduslähedase ilmega. Aja jooksul on muutunud ka metsa käsitus, metsamajanduse kõrvale on kerkinud metsaökoloogia, mis näeb metsas looduslikku kooslust vastandina majandusüksusele. Kui teil on raskusi ühiskondliku arvamusega, lööge oma vääriselupaiga kõrvale maasse infotahvel, kuhu kinnitage kileümbrises tekst (nagu õpperadadel tehakse), et tegu on eriti olulise vääriselupaigaga ja üldse mitte hukka lastud metsaga! Kaaskodanike harimine on tänuväärt tegu.

“Tahate siia kahjuripesa tekitada! Vaat need üraskid ja seened, mida te siin kaitsete, söövad mul kogu muu metsa ära!”

Ökoloogilise mõttes metsas kahjureid ei eksisteeri, sest looduslikus koosluses on kõik arengujärgud tasakaalus ja nn kahjustused ongi loodusliku arengu ja aineringe loomulik osa – bioloogilise tooraine uuesti kasutamine. Kahjureiks võivad mõned agressivsema paljunemipoliitikaga liigid muutuda oludes, kus puistud on suurepindalaliselt monokultuursed ja ühealised. Nagu nohugi levib trammis paremini kui hajakülas. Samas on vääriselupaigas rohkesti elupaiku ka kahjurite hävitajaile, sest seal on nendegi nišid alles, mida aga kultuurpuistute kohta väita ei saa.

“Mind ei huvita. Ma tahan oma metsa eest raha saada”.

Küll tahaks emotsioonidesse laskuda.... aga sellega ei muuda midagi. Teoreetiliselt on riigil eelisostuõigus kogu riigi ja rahva huvides eriti väärtuslikele maadele, ka eraisikud ja ühiskondlikud organisatsioonid võivad seda lihtmenetluse korras teha. Reaalsuses toimub seda kahjuks harva. Võimalik on ka maade vahetamine, kuid seegi variant ei tarvitse alati sobida.

“Ärge tulge mind õpetama! Mina olen omanik ja kaitsen oma metsa ja muud loodust siin kõige paremini.”

Kindlasti see ongi nii, kui armastusega oma omandisse suhtuda. Südametunnistus olevat aga võrdeline silmaringiga ja see tähendab, et väheste teadmiste tõttu asjade tegelikust olemusest võidakse “omaenda tarkusest” tahtmatult palju kahju teha. Kasvõi metsa liialt “ilusaks ja puhtaks” raiudes. Vestlus mõne looduskaitsepoole esindajaga oma vääriselupaiga või ka muu

looduskaitse objekti olemusest ja saatuselt ei tee kunagi paha. Üks pool saab targemaks soovitatavatest ja mittesoovitatavatest tegevustest, teine pool väärtusliku koha või objekti lähiajaloo.

Eitavatest reageeringutest sai räägitud – mis siis, kui “jah”, ma tahan vääriselupaika.

Kui vääriselupaik määratleti 1999-2002.a. inventuuri käigus, on see kantud andmebaasi, tema kohta peab olema edastatud informatsioon ka maaomanikule endale ja tehtud ettepanek kaitselepingu sõlmimiseks. Halvimal juhul saabub üllatuslik teave vääriselupaiga kohta allkirjastatud raieaegse lisatingimusena. Ehk on teil aga juba vabatahtlik vääriselupaiga kaitse leping, millega saavutasite maamaksu alandamise või kompensatsiooni saamata jäänud tulu eest. Sel juhul peaksite üldisi hooldustingimusi teadma (need fikseeritakse lepingus ja on vääriselupaiga registri väljavõttel).

Oletame, et tahaksite enda maadele vääriselupaika, aga te ei tea, kas neid pole või pole neid otsimas käidud. Teil tuleks pöörduda maakondliku metsandusspetsialisti poole, et inventuuri tingimustes kokku leppida. Kui teie maadele on metsakorraldus veel tegemata, võib metsakorraldajale ka eraldi rõhutada, et ta võimalikud vääriselupaigad määratleks. Uue kehtima hakanud metsakorralduseeskirja järgi peaksid metsakorraldajad leitud vääriselupaigad küll dokumenteerima, kuid eks seegi kipu mõnikord olema "südame-tunnistuse ja silmaringi" asi.

Võimalik, et soovite oma väärtuslikku vääriselupaika ise leida ja kaitsta, või teid ei rahulda teile teadaolevad kohad, soovitused ja nõuded hoidmisel-majandamisel. Siis on edasised soovitused just TEILE.

Kust vääriselupaika ei maksa otsida:

- Intensiivselt ja suurepindalaliselt majandatud noorendikud ja noored metsad;
- Suure liiklusega maanteed lähimetsad;
- Mitmeid aastakümneid metsamassiivist ulatuslike põldude või niitudega eraldatud mittepõlised pisikesed metsasaared;
- Otsese saastumise või reostumise mõju alla olevad metsad;
- Võsastunud metsata pärandkooslused (ulatuslikud puhtkadastikud, lepikud jmt.).

Kuigi neil aladel võib kasvada jämedate eakate puudega salusid-puudegrupe ning visuaalselt tunduvad need metsatükid kenad, pole nad enamasti vääriselupaigad looduskaitse mõttes. Järsult muutunud elutingimused, saasteained või eraldatus on ilmselt nende elustikku vaesustanud ja seda just elupaigaspetsiifiliste liikide osas.

Kahtlemata vajavad sellised metsad nn maastikulist kaitset kui üheülbalise maastikupildi mitmekesisustajad, samuti pakuvad nad elupaiku lindudele ja muule (vähemharuldasele) looduslikule elustikule – neid võib ikkagi käsitleda kui loodussaarekesi intensiivselt majandatavas maastikus.

Vääriselupaiku leiame tavaliselt:

- Raskesti ligipääsetavatest ulatuslikest metsamassiividest või soosaartelt;
- Traditsiooniliselt vähemajandatud metsaaladelt nagu väga järsud nõlvad, märjad nõod ja jõekaldad, hiiepärimusega parkmetsad, vähetootlikud paljanduva pinnakatte või aluspõhjaga luitemetsad ja loometsad jmt;
- Pärändkoosluste levikualadel on vääriselupaikadeks kujunenud võsastunud puisniidud ja puiskarjamaad, sarapikud, harvem ka kiviaedade põlised puuderead ja põlispuude rühmad vanadel taluasemetel, kalmistutel jm.;
- Harvaesinevate ja eripäraseid keskkonnatingimusi pakkuvate maastikuelementide juurest, kui need on põliselt olnud kaetud või ümbritsetud puudega – allikad ja allikalised alad sh väikesed nõlvaalused puudeta allikasood, rändrahnud ja nende rühmad, kivikülvid, pae- ja liivakiviastangud, aga ka terved pinnavormide metsad – ooside sürjametsad, klindimets e. pangamets, lammimetsad;
- Liigirikkad ja mõningatele haruldastele liikidele elukeskkonda pakkuvad on mitmesugused servakooslused – eakas männimets rabaservas, põõsarohke ja hästi väljakujunenud okstestruktuuriga põline metsaserv, mis eelistatult piirneb pärändkooslustega (lamminiidud, aruniidud jmt. vastandina põldudele), üldse igasugused keskkonnatingimuste järsu üleminekuga seotud servad, harjad, nõod;
- Eestis on haruldaste kooslustena väärtustatud eakad laialehised metsad (jalakas, künnapuu, tamm, saar, pärn, vaher) ja suure kasutusintensiivsuse tõttu on suhteliselt vähe leida ka loodusliku struktuuriga (sisaldavad põõsaid, lehtpuid, häile, mõõdukat tuuleheidet ja mitmes staadiumis ja jämeduses kõdunevat puitu) kuusikuid. Nii vanad lehtmetsad kui kuusikud on tavaliselt elupaigaks mitmetele elupaigaspetsiifilistele liikidele, eriti seentele, s.t. lagundajatele.
- Vääriselupaigaks võivad ajutiselt olla ka suurte röövlindude pesapaigad, mis tavaliselt hiljem looduskaitse alla võetakse. Ka õõnsad/õõnsustega pesapuud; miks mitte ka kopra elukoht hästi piiritletud looduslikus nõos (muidugi pole vaja lasta kogu oma metsa üle ujutada), sest tekkiv kuivanud puit pakub toitumiskohti (haruldastele) rähniliistele - puukoore alla seavad end sisse nii tavalised kui haruldased putukad. Väikeveekogu rikastab aga kohaliku keskkonna elustikku kiilide, veemardikate jmt liikidega.

Olen midagi nagu leidnud....

On ta teil siis vääriselupaik või mitte... Metsa kirjeldada on raske. Muidugi võib nimetada mulla- ja niiskustingimused, peapuuliigi, boniteedi, vanusklassi... aga selle järgi vääriselupaika määrata on peaaegu võimatu. Võib üles lugeda leitud indikaatorliigid ja bioloogilised ning maastikulised võtmetunnused ning pilt küll veidi paraneb (vähemalt asjatundja jaoks), kuid midagi jääb ometi puudu. Olen käinud huvi pärast paljudes erinevate inimeste poolt määratud vääriselupaikades

ning tähele pannud, et “head” vääriselupaigad on mingi seitsmenda meelega äratuntavad. Pole ju alati kaasas nii täpset kaarti, kui ehk vajanuks ja alati pole vist ka inventeerija aluskaart kuigi täpne olnud. Ragistad siis mööda metsa ja mõtled, et kas olen juba kohal või... nagu midagi oleks puudu veel... ja siis äkki tead, et oledki selles kohas. Erinevus ümbritsevast metsast on vahel vaevamärgatav, aga ometi kannaks see koht justkui mingit kestvuse märki.

Kuigi senises vääriselupaikade inventeerimises ei seatud elupaiga suurusele piiranguid, tuli seda praktilistel põhjustel ikkagi teha. Sugugi mitte harva kohtab elupaiku, mis peaksid olema kaitstud suuremal pindalal kui märgitud – miks mitte kaitsta seda, mida veel saab, mis läbi ime veel meie päevadeni säilinud on. Ürgmetsi Eestis polevat, parimal juhul ongi meil nn järjepidevad, põlisel, looduslikult taastunud metsad.

Olen muidugi sattunud ka kohtadesse, kus kas kogemata või nimelt on vääriselupaikadeks määratud selleks sobimatud puistud – põlisel soo- ja -metsamaastikul näiteks vana karjäärikoht paari pinnasest välja tulnud rahnuga pärastsõjaaegadel kasvanud noores teeäärses metsas; mitte kaugel sealt, rännanuna läbi muinasjutuliselt ürgseilmeliste kõdusoometsade jääb mul üle nentida vääriselupaiga määramist ilmselt metsade rüppe peitunud vanale põllule-niidule. Üksikud maani laskuvate okstega keskealised kuused põhiliselt noore hall-lepiku ja kaasiku servas.... milleks see, kui ümber on nii palju väärtuslikumat metsa? Oluline pole ju erinevus ümbritsevast vaid puistu kui niisuguse järjepidevus antud alal. Selles mõttes sobiks vääriselupaigaks pigem too kõdusoomets, kuigi vaatamata ürgmetsailmelisele väljanägemisele on neis haruldasi liike suhteliselt vähe.

Annaks mõned näpunäited, mida oma vääriselupaiga leidmisel ja piiritlemisel kasutada (kui pole paremat spetsialisti ja materjale võtta):

- Tehke kindlaks kõige põlisemad metsamaad oma maatükil – ehk on olemas vanu kaarte, märkmeid; ka mõni vanem sugulane või naaber võib mäletada endiste metsaheinamaade ja raiestike asukohti; ehk leiate n.ö. kohalikust pärimusest veel muudki huvitavat – kus teati kedagi metsavennana peidus olevat, kus ehk mõni “nõiakivi” peidus vmt. Pidage meeles, et tegu ei pea olema n.ö. tüüpilise metsaga – sageli on näiteks puisniitude järjepidevus hoopis kõrgem kui “tavalisel” metsal.
- Hinnake võimalike vääriselupaikade struktuurirohkust. Vääriselupaiga üheks tunnuseks on kuivanud ja kõduneva puidu rohkus (kuivades metsatüüpides vähemalt selle olemasolu - palud ja nõmmed näiteks), kuid lamapuitu võib rohkelt leida ka n.ö. mittehooldatud, loodusliku uuenemisena põldudele-niitudele kasvanud metsadest. Sellistes metsades pole aga eelmisele metsapõlvkonnale viitavaid kände ja vana peaaegu kõdunenud puitu. Umbes metsapõlvkonna kestel häirimatult kasvanud metsas leidub jämedaid või eakaid (jämedus on ka metsatüübist ehk kasvukohatingimustest – soometsade vanad puud ei ole kuigi jämedad ega kõrged) puid kõrvuti keskealiste ja noorematega, samuti on näha mitmesuguses lagunemisastmes puitu ja eriti soodsal juhul ei leidu lõikepindadega kände. Põõsarinne peaks olema tüüpiline kasvukohatingimustele ja selles ei tohiks sisalduda võõraid liike – näiteks punane leeder viitab kunagisele

karjatamisele või muule nitrofiilsele mõjule, ka läätspuud ei kuulu looduslikku metsa. Tihe toomingavõsa või alusmets pole vaatamata rohkele surnud puidule ka enamasti kuigi vana kooslus, olles kasvanud mahajäetud kõlvikuile; looduslikult leidub toomingat kõige enam veekogude kaldail ja lammimetsades.

- Uurige kohalikku maastikku – on seal astanguid, paljandeid, veekogusid, põlendikke, teadaolevaid harulduste leiukohti vmt. Igasugused ekstreemsete tingimustega (tugev päikesekiirgus, pidev vari, pidev niiskus näiteks allika näol jne) inim mõjuta elupaigad on reeglina huvitava elustikuga, neis leidub äärmustele kohastunud liike. Vääriselupaik peaks maastikuliste objektide juures olema piisavalt suur, et kaitsta kohta järskude muutuste eest.

Oma kodus ma koristan, aga vääriselupaigas...?

Metsa ilust tegin juba juttu. Ilu on inimlik mõiste ja sõltub moest ning paraku ka terviseteadlikkusest. Lehtpuud ei langeta lehti, sest nudism on moes ega lähe nende lehed kesksuvel moepärast krässu – ikka putukate vmt tõttu. Mets elab oma loomulikku elu ja sinna kuulub nii sünd kui surm, murdumine ja kõverdumine, lõpuks kõduneminegi. Mets on tervikuna elusorganism; kui me üritame metsa ilusaks teha sealt kuivavat puitu välja raiudes, võtame elutingimused neilt liikidelt, kes elavad kuivanud puidus/puidul ja edasi ka lagundajailt. Niisiis – põlismets on põline ja terviklik, ta ei vaja mingit hooldamist. Muidugi ei pea ootama seni, kuni puu teile maja peale või elektriliinidele kukub, eks erandeid tuleb teha. Olgu nad ainult mõistlikud. Jätke näiteks see ehitist või teed ohustanud langetatud puu kooslusse kõdunema, kasvõi osaliselt – just need kõige jämedamad-jändrikumad osad.

Arvestada võiks, et vääriselupaigad pole saared, nad vajavad “infovahetust”, see tähendab ühendusteid muu metsaga. Ärge raiuge vääriselupaika korruga igalt poolt avatuks, õigem oleks moodustada raiering roteeruvalt ümber vääriselupaiga – nii, et alati oleks ta kontaktis mitmest vanuseklassist metsaga. Ka lageraie poolt tuleb arvestada tuule mõjuga - kui ligipääsenud tuul pool vääriselupaika maha murrab, on kõdunevat puitu küll tohutult, kuid elavat metsa ja varjulisust vajavatele liikidele on see muutus vahest liiga ränk. Vääriselupaiga lähistelt raiudes peaks arvestama looduslike häile ning vajadusel tuleks ala ümber säilitada puhvertsoon, jättes sellesse kasvama vähemalt tuultele vastupidavamad puud, samuti põõsad ning järelkasvu.

On olemas ka vääriselupaiku, kus kulub teinekord väike hooldustöögi ära. Sellisteks on pärandkultuurmaastiku elupaigad – noorest võsast võiks puhastada laiavõraliste põlispuidude alused; mõnikord võib kooslustest pealekasvavat noort kuuske välja raiuda. Kui on plaan puisniitu taastada, see aga võetud arvele vääriselupaigana, peaks tavalisest rohkem pöörama tähelepanu metsa struktuuri säilitamisele – jätke osa loodusliku metsa taoliseks kujunenud tukkasid läbi raiumata ja kuivanud okstest puhastamata. Kujundage niiduliseks need osad, kus ka

varasematel aegadel olnud tegu üksikute suuremate avatult kasvanud puudega. Ärge raiuge järsult avatuks oma kiviaedu ning ilusaid rändrahnugruppe, kindlasti annab seal loovalt mõeldes säilitada ka puudest varjatud keskkonda. Sarapike harvendamisel tuleks samuti olla ettevaatlik, siingi tuleks vähemalt osa salust jätta üldse puutumata. Kui teie vanad põlispuud, alleed, puuderead ei ohusta kuivades kedagi ega midagi, siis ärge rutake kuivavaid oksa ja puid eemaldama, nende teine elu alles algab. Raske on siin nõu anda – iga olukord on erinev. Mõelge sellele, et igal puu eluetapil on temaga seotud vähem- või rohkemkohastunud elustik. Nagu inimesigi, on keskeas puid piisavalt palju, et liigid leiaksid vabalt elupaiku. Vananedes hõrenevad nii inimeste kui puude read –kujutage ette, et keegi tunnistaks ühel hetkel inimesed “üleküpsenuteks” ja peaks paremaks nad ühiskonnast eemaldada? Aga just nii puudega tehaksegi. Nõnda siis vajavad need “üleküpsenud”, tegelikult alles puidumassi kiire juurdekasvu lõpetanud puud ruumi ja aega loomulikuks vananemiseks. Neil on võimalus pakkuda elukeskkonda liikidele, kes kohastusid eluks puudega ja puudel ammu enne meid ja meie hinnanguid nende kasulikkusele-kahjulikkusele, küpsusele-tootlikkusele jne.

Mida ma sellega saavutan?

Paljude elu piasjade kohta võib küsida, et milleks seda teha. Ometi muudavad väikesed naeratused, märkamatud abikäed, mõned väikesed esemed meie elu rõõmsamaks ja seeläbi justkui sisukamaks. Kerge on mõelda, et üks vääriselupaik või muidu alleshoitud loodussaareke pole võrreldav troopikametsa, Yellowstone` rahvuspargi, isegi mitte Vilsandi linnuriigi tähtsusega, aga kellelegi ei meeldi mõelda, et tema elu on vähemtähtsam naabrimehe või presidendi omast. Nii nagu minu talu, eramu või korter on minu kodu, on just see vääriselupaik loendamatult paljude liikide kodu ja seda säilitades on alles hoitud elupaik tervele “riigile”, pisikesele ökosüsteemile, sealhulgas ehk ka neile kõige nõrgemaile – elupaigaspetsialistidele.

Saavutus on vääriselupaiga kaitsjal igal juhul olemas – ta on teinud midagi reaalselt, käegakatsutavat looduse ja tema mitmekesisuse kaitse jaoks. Minagi tegin “midagi” seda artiklit kirjutades, see on ka käegakatsutavalt paberil, kuid tema reaalsuse üle võib vaielda – kuivõrd on mõtted ja soovid reaalsed. Leidke üles oma metsa vääriselupaik – tegu reaalsuses.

Soovitav ja kasutatud kirjandus

Aastaraamat “Mets 2001”. 2002. Metsakaitse- ja Metsauuenduskeskus. Lk 98-102.

<http://www.metsad.ee/>

Andersson, L., Martverk, R., Külvik, M., Palo A. ja A. Varblane. 2003. Vääriselupaikade inventuur Eestis 1999–2002. Regio AS, Tartu. 112 lk. + 80 lk.

Andersson, L., Ek, T., Külvik, M., Martverk, R. ja Palo, A. 2000. Metsa vääriselupaikade inventeerimise metoodika. Eesti Keskkonnaministeeriumi Metsaosakond ja Rootsi Östra Götalandi Lääni Metsamet. Linköping-Tallinn-Tartu. 52 lk.+ lisad.

Jõgiste, K., Kuuba, R., Viilma, K., Korjus, H., Kiviste, A., Kalda, A., Parmasto, E., Jüriado, I., Lõhmus, I., Õunap, H., Öövel, J., Amos, T. 2002. Metsade looduslikkuse taastamise juhend. Triip Grupp, Tartu. X lk + X lk.

<http://www.metsahoiu.ee> (materjalid)

Kuuba, R. (toim.) 2001. Kaitsemetsade majandamisjuhised. Triip Grupp, Tartu. 47 lk. <http://www.metsahoiu.ee> (trükised)

Külvik, M., Palo, A. 1999. Eesti lähenemisnurgast metsa vääriselupaikadele (võtme-biotoopidele). Eesti XI Ökoloogiapäev 20.aprill 1999 Tartus, Loodusliku mitmekesisuse kaitse viisid ja vahendid. lk. 51-58.

Martverk, R. Vääriselupaigad – metsade rikkus. Eesti Loodus 11/2001. lk. 414-417.
<http://www.loodus.ee/el/vanaweb/>

Martverk, R. VÄÄRISELUPAIGAD: mets putuka ja rohulible pilguga. Eesti Mets 1/2003.
http://www.loodusajakiri.ee/eesti_mets/index.php?id=102

Palo, A. Külvik, M. 2000. Loodusväärtused ja nende hindamine. Etverk, I., Puura, T., Sørensen, P. (toim.) Metsade bioloogilise mitmekesisuse säilitamine. EV Keskkonnaministeerium & DANCEE. Triip Grupp, Tartu. lk. 20-29.

Reinaas, M. (koost.) (aasta märkimata) Vääriselupaigad. RMK.
http://www.svo.se/minskog/upload/eng/wkh/VEP_sisu4.pdf.

Örd, A. 2000. Kaitsemetsad ja nende majandamine Eestis. Triip Grupp, Tartu. 169 lk.